

HERNÁDY ZSOLT

„RAJTA MAGYAR! MIT AKARSZ?”

Egy ismeretlen ismerős: Benyák Bernát és 18. századi hazafias verse

„Ennél terhesebb fellegekkel béborult egü, veszedelmesebb szélvészekkel fenyegetődző esztendőt én még nem értem” – jegyezte fel az 1790-es évről Keresztesi József naplójába.¹ Nemcsak a birodalom külpolitikai nehézségeire gondolhatott, a francia eseményekre, Belgium elszakadására, a porosz fenyegetésre vagy az elhúzódó török háborúra. Magyarországon is óriási volt az elégedetlenség. A különféle sérelmek és az erőszakos németesítés a kezdetben még II. Józsefet támogatókat is szembefordították az uralkodóval. Mindenki magyar ruhában kezdett járni, magyarul beszélt vagy tanult. A lelkesedés csúcspontja a hat éve elhurcolt Szent Korona Budára hozatala volt 1790 februárjában. A nemzeti ébredésnek irodalmi következményei lettek, ahogy a kortárs megjegyezte: „Az ekkor világra jött deák és magyar versek sokak voltak – a vak öröm mindenkit poetává formált”.² A hosszabb-rövidebb költemények, epigrammák, pasquillusok másolatban kézről kézre jártak, sokszor szerzőjük megnevezése nélkül.

Ezek közül a költemények közül kiemelkedik a „Rajta Magyar! Mit akarsz?” kezdetű epigramma, és a hozzá kapcsolódó „Jer Magyar! Sírj velem” kezdetű vers. Téglás J. Béla „a legnagyobbak és legjellemzőbbek” közé sorolja.³ Benda Kálmán szerint: „Jelentőségét emeli, hogy irodalmi szempontból magasan fölötte áll a kor átlagos politikai versirodalmának.”⁴ Róbert Zsófia pedig „a nemesi ellenállás legszebb, legradikálisabb és legkucosabb versének” tartja.⁵

A költeménynek eddig hét kéziratát ismertette a szakirodalom. Van, ahol az epigramma nincs lejegyezve, a vers pedig hét vagy tizenegy szakaszból áll.

1. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kézirattár, Fol. Hung. 10, f. 72. Dugonics András vegyes magyar munkái.

¹ KERESZTESI József, *Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén*, Bp., 1882, 182.

² *Uo.*, 202.

³ TÉGLÁS J. Béla, *A történeti pasquillus a magyar irodalomban*, Szeged, 1928, 123. Két versszakot közöl a versből.

⁴ BENDA Kálmán, *Ismeretlen politikai költemény 1790-ből*, It, 1951, 100. Az epigrammán kívül közli a vers egyik 11 versszakos változatát.

⁵ RÓBERT Zsófia, *Az 1790–91-i országgyűlés pasquillus irodalmához = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József, TARNAI Andor, Bp., 1974, 811.

2. OSZK, Fol. Hung. 126, III, f. 6. Aranka György kéziratos versgyűjteménye.

3. OSZK, Fol. Hung. 295, Alkalmi költemények.

4. OSZK, Fol. Hung. 596, f. 14.

5. OSZK, Quart. Lat. 720, f. 25.

6. Magyar Országos Levéltár (MOL), Bírósági Levéltárak, O 225, A magyar jakobinus per Bécsből kiszolgáltatott iratai 1794–1795. 6. d. Prozessakten des Paul Ösz, f. 33. (Bécsi jelzete volt: Kabinettsarchiv. Vertrauliche Akten. 47. fasc.)

7. Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Connotationes Versuum, 1790, BK +204, f. 1a.

Mindezekon kívül biztosan létezik még több másolata is. Itt most újabb ötre hívjuk fel a figyelmet, melyek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában találhatóak.⁶

1. OSZK, Fond 16/124. Jankovich Miklós gyűjteménye.

2. OSZK, Fol. Hung. 1212, f. 20. Véghely Dezső gyűjteménye.

3. OSZK, Quart. Hung. 173, VIII, ff. 107, 108a.

4. OSZK, Quart. Hung. 175, ff. 51b, 52a. Magyar világi énekek.

5. OSZK, Quart. Hung. 2910, f. 137. Világi énekek és versek.

A költemény Dugonics András *Följegyzéseiben* is szerepelt, amely 1883-ban nyomtatásban is megjelent.⁷

A szerzőt azonban – eddig – nem sikerült azonosítani.⁸ Többen, mert periratai között volt, a jakobinus mozgalomban való részvétele miatt kivégzett Őz Pálnak tulajdonították a költeményt.⁹ Ez szinte teljesen kizárható, Őz nem írt verseket, és saját maga is tagadta a szerzőséget. Ahogyan védőügyvédjének írta: „Ez a költemény 1790 elején közkezen forgott az országban. Abban az időben, amikor egész Magyarország a mintegy újjászületett szabadság tűzében égett. Hogy ki a szerzője, vagy hogy honnan írtam le, – nem tudom.”¹⁰ Volt, aki Amade László verseként közölte.¹¹ Ezt már a századfordulón sem tartották valószínűnek, és a mai Amade-kutatás is elveti ezt a lehetőséget, mert sem formájában, sem tartalmában nem illik bele a magyar rokokó költőjének életművébe.¹²

⁶ Az utolsó kettőt említi: STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Bp., 2002, 725, 749.

⁷ DUGONICS András *Följegyzései*, Bp., 1883, 50–52.

⁸ A verset idézi még: WALDAPFEL József, *Magyar irodalom a felvilágosodás korában*, Bp., 1963, 42 (3 versszakot); *A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig*, szerk. PÁNDI Pál, Bp., 1965, 124 (1 versszakot). A szerzőt ők sem tudták megállapítani.

⁹ Így tett Eckhardt Sándor is, aki a „Rajta Magyar!” kezdetű epigrammát közölte: ECKHARDT Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Bp., é. n. Tőle vették át: KORODA Miklós, *A magyar felvilágosodás breviáriuma*, Bp., 1944, 122; KATÓ István, *A magyar jakobinus mozgalom néhány kérdéséről*, Száz, 1950, 222. Róbert Zsófia is Őz esetleges szerzősége mellett érvel: RÓBERT, *i. m.*, 812.

¹⁰ A költemény egy másolatát, Őz kivégzése után, a Vérmezőn nyilvánosan elégették 1795. június 3-án reggel, és még más „veszedelmes iratokat, melyek már önmagukban véve is kimerítik a felségsértés büntetét”. *A magyar jakobinus mozgalom iratai*, I–III, kiad. BENDA Kálmán, Bp., 1952–1957, II, 744, 800–801; BENDA, *i. m.*, 100.

¹¹ Báró AMADE *Kiadatlan versei*, közli PINTÉR Kálmán, Figyelő, 1883, 312–313. Ez alapján éneкли a Vagantes együttes is – egyébként nagyszerűen megzenésítve: *Magyar krónika*, Hungaroton Classic, 1996.

¹² Várkonyi Báró AMADE László *Versei*, kiad., bev., jegyz. NÉGYESY László, Bp., 1892, 548–553; AMADE László *Versei*, kiad. SCHILLER Erzsébet, AJKAY Alinka, Bp., 2004 (RMKT: XVIII. század, 7), 459.

Feltételezték azt is, hogy a mű a kuruc költészet terméke, és csak felelevenítették a 18. század végén.¹³ Azonban az összes ismert kézírata II. József uralkodása végére datálható, sőt több helyen előkerül az 1789-es és 1790-es dátum.¹⁴ Ráadásul tartalmilag is ide köthető. A vers keletkezésének legvalószínűbb időpontja tehát 1789 vége, amikor a kalapos király már kénytelen volt engedményeket tenni, és megígérte az országgyűlés összehívását is.

A költeménnyel kapcsolatban Takáts Sándor már 1891-es könyvében utalt rá, hogy a szerző Benyák Bernát piarista szerzetes volt.¹⁵ Ezzel azonban később vagy nem foglalkoztak, vagy ha igen, akkor nem sikerült megtalálni a verset Takáts pontatlan levéltári hivatkozásai miatt.¹⁶ Pedig az megvan a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárában, Benyák verskéziratai között. Először – ahogyan a kéziratban is – az epigramma, majd a költemény következik.¹⁷

Rajta Magyar! Mit akarsz? Van példád, nagyra mehetsz most.
Boldog üdőt, 's útát Francia, Belga mutat.
Francia Belga indít, nem mész? Készen van a' Sirod
Melly eleven tetemed' vetve Gödörbe tegye.

Jer Magyar! Sirj velem,
Gyászoljad szüntelen
Hajdani vóltodat,
Mostani Sorsodat;
Mi valál, gondóld meg,
'S mint veszett népünk meg.
Hogy nyomorúlt lehess,
Olly futva ne siess
Bötsös nagy vér!

Sogorbul Czimbora
Lettél, Átok óra!
Melly így tántoritott,
'S vesztedre taszított.

¹³ Lásd például NÉGYESY véleményét. Várkonyi Báró AMADE László *Versei, i. m.*, 553.

¹⁴ Őz Pál idézett szavain kívül lásd: OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 10, f. 72; Fol. Hung. 569; Quart. Lat. 720, f. 25a (itt feltűnik az 1789. december 20-ai dátum is).

¹⁵ TAKÁTS Sándor, *Benyák Bernát és a magyar oktatásügy*, Bp., 1891, 147–148. Az epigrammán kívül két versszakot közöl is.

¹⁶ BENDA Kálmán, *Emberbarát vagy hazafi?*, Bp., 1978, 399.

¹⁷ Bernardi BENYÁK de Scholis Piis *Manuscripta Poetica*, Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (MPRKL), Manuscripta, For. 0–3/83/e (a továbbiakban: *Manuscripta Poetica*), 283–286. Vö. KOLTAI András, *A Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárának kéziratkatalógusa*, I, Bp., 2000, 63. Itt köszönöm meg Koltai András segítségét és értékes tanácsait.

Németnek mert hittél
Tőle sok kárt vettél,
Igy Bilincsed' szerzed,
'S önként azt föl vevéd,
Tedd le most már.

Ah! hol van Hazádért
Szép Szabad Sorsodért
Gerjedező Szived?
'S nagyra készítő kedved
Oda van! el vetéd!
Kész-akaratra tevéd
Czégéres Tsúffságra
Vidég pajkossága¹⁸
Jaj mit tettél?

Nyakadon a' Német
Lessi életedet;
Fójtja Szabadságod'
Rontja Tartományod'
Feji erszényedet,
Ki szopja véredet,
Fényedet piszkolja
Neved marczangolja.
Szenveded ezt?

Most szédül Elméje,
Szöpög dühött Feje,
Magyarul invital
Dietával kínál.
De ez nyújtott remény
Tsak elme tsaló fény,
Lépet rak, 's törbe vesz
Ha hiszel, Jégre tesz,
Ébredj tehát

Ha van még Benned vér,
'S szived Hazádért mér,

¹⁸ Ez valószínűleg Benyák elírása „Vidék pajkosságra” helyett. Egyébként minden más kéziratban is ez utóbbi olvasható.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
200: . CZKK évfolyam 5. szám

Gyúladz föl Lángodat,
Hamvas Parázsodat,
Ne engedd Nevedet
Dütső Nemzetedet
Sárba tapodtattni,
Tsúfful rongáltattni,
Még van Űdöd.

Igaz Bérért fáradsz,
Sajáttodért izzadsz.
Ne félj az árnyéktol
'S remegő Páráktol.
Magyarok' Istene,
Reménye, 's Mindene
Igazságot Szeret,
'S meg segít Tégedet.
Merj, 's boldogúlsz.

Takáts Sándornak tehát igaza volt, a vers ott van Benyák hagyatékában. Ez azonban több kérdést vet fel.

Az első kérdés, hogy nem másolta-e Benyák a verset. A korban szokás volt, hogy a költők versgyűjteményeikbe mások verseit is felvették, a nekik tetsző költeményt lemásolták. Ilyenkor általában feltüntették a forrást. Ez a vers Benyák egyik olyan saját kézzel írt kötetében van, ahová verseit bemásolta, összegyűjtötte. Sok latin és magyar költemény található itt, a legtöbb nem jelent meg nyomtatásban. Több vershez kottát is mellékelte. Az epigrammát és a hét versszakos művet cím nélkül írta le, és semmilyen jegyzetet nem fűzött hozzá. Fontos, hogy ebben a kötetben csak saját versei vannak, így igen furcsa lenne, ha bármilyen megjegyzés nélkül csak bemásolta volna másvalaki költeményét. A versek egyébként nem pontos kronológiai sorrendben vannak összeszedve, de a „Jer Magyar! Sírj velem” környezetében 1790 táján keletkezett versek vannak lejegyezve.

A második kérdés, hogy írhatott-e Benyák ilyen verset, beleillett-e gondolatvilágába, világnézetébe. Benyák József (1745–1829) Komáromban született, és 1764-ben vette fel a piarista szerzetesek ruháját és a Bernát nevet. Két év múlva tett ünnepélyes fogadalmat, hét év múlva pedig áldozópappá szentelték. Időközben a rend több iskolájában tanított, 1774-ben Pestre helyezték, és fiatal kora ellenére megbízták a szónoklati és költészeti osztályok vezetésével. 1777. május 2-án, már filozófiatanárként, ő tartotta az első magyar nyelvű logikai vitát, amelyen diákja magyarul válaszolt filozófiai kérdésekre a meghívott hallgatóság előtt. Korábban is rendeztek nyilvános vizsgákat, hiszen ez

része volt a korabeli oktatásnak, de csak latinul.¹⁹ Ez, ahogy Benyák nevezte, „a bölcselkedés tudományából való vetélkedés” nemcsak művelődés- és oktatástörténeti jelentőségű volt, hanem „az egész országban feltűnést keltő hazafias cselekedet is”.²⁰ Több iskolai színjátékot szerzett, és élete végéig, megromlott látása ellenére is, verseket írt. A nyelvújítás első harcosai közé tartozott, rengeteg szavát használjuk ma is.²¹ Ahogyan egy kései, 1826-os kéziratában írta, örvendetes, hogy az ország vezetői is felismerték, a „Magyar Ékesszólásnak méltóságához, gyarapításához, megerősítéséhez” szükség van rájuk, „valamint az új és szükséges szóknak találását óhajtják”. De azt is helyesli, hogy „a hajszállhasogató, sőt egy csöpp hasznót sem hajtó nyelvbéli újításokat bölcsen és fölöttebb tiltják, és pótolni igyekeznek”.²²

Korábban való elismertségére, tudományos felkészültségére és nemzeti elkötelezettségére jellemző, hogy Révai Miklós 1790-es tervezetében Benyákot a Tudós Társaság, a tervezett Akadémia rendes tagjai közé ajánlotta.²³ Benyák számára az anyanyelv művelése alapvető feladat volt, ahogyan a nyomtatásban is megjelent *Magyar versei* előszavában írja: „szívesen fogtam Munkátskámhoz, hogy az ellenkező véleményűeknek megmutassam a’ Tudományok folytatására alkalmas sőt kelemetes voltát a’ Magyar nyelvnek”.²⁴

Benyák 1790-ben Székesfehérvárott élt, hat éve a királyi gimnázium igazgatójaként dolgozott. Megbecsült, tevékeny polgára volt a városnak. A török elleni háború idején (1787–1791) az ő megzenésített versét énekelték a templomban, kérve a „Hadakat vezérlő Istenséget”. Benyák ugyanis a költeményhez kottát is készített, a dallamot Michael Haydn *Deutsches Hochanüt* című műve *Kyrie* részéből vehette. Egyik levelében hangsúlyozta, hogy a hazaszeretet, a királyhűség és a vallásos érzület fejlesztése céljából írta művét, valamint kérte a győri főigazgatót, hogy engedélyezze hivatalosan is az éneklést.²⁵ Benyák eleinte őszinte híve volt II. Józsefnek, „ki Hazánkban az igaz, gyökeres, és

¹⁹ Életére alapvető munka: TAKÁTS, *i. m.*; sajátkezű, latin nyelvű önéletírása: Bernardi BENYÁK de Scholis Piis *Manuscripta in Re Oratoria*, MPRKL, Manuscripta, For. 0–5/7, ff. 170–189. Egyébként ettől kezdve rendszeresen rendeztek ilyen „ditsőséges vetélkedést” a piaristák Pesten. Lásd Magyar Hírmondó, 1783, 562–563; 1794, 578.

²⁰ PINTÉR Jenő, *Magyar irodalomtörténet*, IV, *A magyar irodalom a XVIII. században*, Bp., 1931, 776.

²¹ TAKÁTS Sándor, *Egy elfelejtett nyelvújító (Benyák Bernát)*, MNy, 1901, 421–426, 471–476; SIMAI Ödön, *Benyák szavai a NyUSz-ban*, MNy, 1902, 256–257; ZOLNAI Gyula, *Benyák műszavai*, MNy, 1906, 382–383; KORNIS Gyula, *A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése*, MNy, 1907, 145–148; BÜZÁS Győző, *A németes összetételek története*, MNy, 1906, 298, 302–303; FÁBIÁN Pál, *Az akadémiai helyesírás előzményei*, Bp., 1967.

²² OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 147, f. 2a.

²³ Révai csak azokat vette bele a tervezett társaság névsorába, akik magyar nyelven publikálták műveiket. SZELESTEI N. László, *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790*, Bp., 1989, 148; CSAPLÁR Benedek, *Révai Miklós élete*, I–IV, Bp., 1886, II, 183–200; III, 190, 219.

²⁴ Méltóságos Báró Révai Révay Nep. Jánosnak ... Ő Nagyságának költségén nyomtató sajtó alol kikelt *magyar versei* BENYÁK Bernard Józsefnek kegyes oskolák-béli szerzetesnek, Bétsben, 1820 (a továbbiakban: *Magyar versei*).

²⁵ A vers kézírata: *Manuscripta Poetica*, 126–127. A címe itt: *Hadakozás Szerentsés Kimeneteléért Mondandó Ének*. Nyomtatásban: Méltóságos Geleji Makay Antal Úrnak mint beszercei püspök Ő nagyságának

minden színleléstől ment Tudományokat kimondhatatlan ügyekezettel kívánja behozni”.²⁶ Az erőszakos németesítés, a szerzetesrendek eltörlése, az iskolák bezárása és más magyarellenes rendelkezések azonban Benyákot is szembefordították a császári politikával. Számos hazafias verset írt ekkoriban, melyeknek legnagyobb része természetesen nem, vagy csak átírt formában jelent meg nyomtatásban évtizedekkel később.²⁷ Költeményeiben és életében mindvégig lojális volt Mária Teréziához és fiaihoz. A kalapos király uralkodása végére kialakuló németellenessége annyiban befolyásolta álláspontját, hogy szerinte a nemzetnek joga van végső esetben az ellenséges uralkodóval szemben fegyverrel védekeznie. Ugyanakkor józan nézeteivel örömmel üdvözölte II. Lipótot, és uralkodásától is azt remélte, hogy az ország javát fogja szolgálni.²⁸ 1794-ben hazafias lelkülete és liberális nézetei miatt eltávolították az igazgatói székéből, koholt rágalmak alapján. Sok egyéb mellett megvádolták, hogy rokonszenvezik a párizsi eseményekkel, ahogyan egy tanú mondta: „A director a francia forradalomról igen lelkesen beszélt, és azt helyeselte.” Sőt ekkoriban állítólag francia jakobinus sapkát viselt. Azzal is megvádolták, hogy ellenséges érzelmeket táplál az uralkodóház iránt, II. József halála után pedig magyar ruhákban járt.²⁹ Eltávolítása után a piarista rend különböző állomáshelyeire került, Vácra, Szegedre, Debrecenbe, Trencsénbe, majd Selmecre. Bár idősebb korában verseiben már kevésbé tünt fel harcias hazafisága, azonban minden más ekkoriban végzett munkája erről tanúskodott. Tanított, nyelvkönyveket írt, legfőbb hivatása a magyar nyelv művelése maradt, ezzel akarva emelni a nemzeti dicsőséget. Kosáry Domokos írta a „Jer Magyar! Sírj velem” kezdetű verssel kapcsolatban Benyákról: „Nem tudjuk, valóban tudott-e ily verset írni, de hogy ennek felfogásában szívvel-lélekkel osztozott, az kétségtelen”.³⁰

Ez pedig átvezet a harmadik kérdéshez, hogy tudott-e ilyen verset írni Benyák. Ennek megválaszolásában nincs is olyan nehéz dolgunk, csak el kell olvasnunk más költeményeit is. Életében két versgyűjteménye jelent meg, melyeket ő maga rendezett kötetbe. Először Bécsben 1820-ban kerültek nyomdába *Magyar versei*, majd Selmecbányán 1821-ben *Üdvösséges énekei*. Az elsőben „örvendező dalok” és „tanító versek” vannak, a másodikban „Isten dicsőítését” tartotta fontosnak „a Hazanyelvünknek disze mun-

költségén nyomtató sajtó alol kikelt *Üdvösséges Énekei* BENYÁK József Bernard K. O. szerzetesnek, Selmecbányán, 1821 (a továbbiakban: *Üdvösséges énekei*), 5–7. A címe itt: *Hadakozás Idején zengő hang*. A verset közli: LAUSCHMANN Gyula, *Székesfehérvár története*, II, Székesfehérvár, 1994, 118–119. Első versszakát közli kottával: TAKÁTS, *Benyák Bernát*, i. m., 234. A kotta lelőhelye: *Manuscripta Poetica*, 123. Lásd még BÁRDOS Kornél, *Székesfehérvár zenéje 1688–1892*, Bp., 1993, 143; LAUSCHMANN, i. m., 118.

²⁶ Benyák levele id. Péczeli Józsefhez, Székesfehérvár, 1787. június 27. MTAK, Kézirattár, Magyar irodalmi levelezés, 4-r, 103. sz. A levelet részben közli TAKÁTS Sándor, *Péczeli József irodalmi működése*, Figyelő, 1886, 188–189; TAKÁTS, *Benyák Bernát*, i. m., 211–212.

²⁷ *Manuscripta Poetica*, 127–129, 272–283, 286–292, 362–363, 363–369, 388–389, 545–546.

²⁸ *Manuscripta Poetica*, 341–346.

²⁹ VADÁSZ Géza, *A Benyák-ügy (Adatok Székesfehérvár felvilágosodás kori történetéhez)*, ItK, 1984, 649–666; TAKÁTS, *Benyák Bernát*, i. m., 214–221.

³⁰ KOSÁRY Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Bp., 1980, 384.

kálásával együtt”.³¹ Ezenkívül tizenegy magyar „versmunkátska” látott még napvilágot a neve alatt nyomtatásban, általában valakinek a köszöntésére vagy halálára, valamint három versfordítása. Egyik versét, melyet XVI. Lajos francia király halálára írt, a Magyar Hírmondó közölte 1793-ban.³² Nem jelent már meg *Hattyú Éneke*, melyet élete utolsó éveiben írt és rendezett egy kötetbe.³³ Benyák halála óta nagyon kevés költeményét adták ki.³⁴ Istenes és szerelmi lírájának sok értékes darabja van, de különösen a hazafias versek hangjában nyílik meg költészete. A „Jer Magyar! Sírj velem” kezdetű költemény szóhasználatában, stílusában is hasonló egyéb műveihez.

Talán nem véletlen az sem, hogy Benyák rendtársa és barátja, Dugonics András is felvette *Följegyzéseibe* az epigrammát és a hét versszakos verset. A szerzőt – tartalmi okokból – nem jelölhette meg. Mellette azonban egy másik verset is lemásolt, amelyet szintén egy piarista jóbarát, Révai Miklós írt a korona hazahozatalának öröme.³⁵

A vers székesfehérvári eredetét, vagyis Benyák akkori székhelyét igazolja az is, hogy az ekkoriban újra megalakuló nemesi bandériumok számára összeállított hazafias versgyűjteményben a „Jer Magyar! Sírj velem” elsőként szerepel. Ezt pedig először Pribék János fehérvári alispán rendezte össze „az előtte röpdöző versekből”.³⁶

Nézzük meg közelebbről az epigrammát, majd a költeményt.

A „Rajta Magyar!” kedvelt versindítása volt Benyáknak. Ilyen költeménye például *Az Igaz Magyarhoz*, amely így kezdődik:

Rajta Magyar! Ől a Német
Bilincset főjt nyakadra.

Vagy az *Ad Hungaros* című:

³¹ *Üdvösséges énekei*. Lásd az előszót.

³² Kéziratban: *Manuscripta Poetica*, 391–392. (Címe itt: *Regis Galliarum in Gilotin capite minuendi Verba ultima*.) Nyomtatásban: Magyar Hírmondó, 1793, 543–544. A vers népszerűségére jellemző, hogy meg is zenésítették. Felix Stradl székesfehérvár-felsővárosi kántortanító írt hozzá dallamot fúvősegyüttesre (Harmóniikus): *Aria oder Toden-Marsch Ihr Majestät König aus Frankreich a clarinetto primo, clarinetto secundo, traverso primo, traverso secundo, cornu primo, cornu secundo con fagotto*, 1793, MPRKL, Manuscripta, Series Altera (V 407/12). Másolatban is terjedt a vers, erre egy kalocsai példa: Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, K 11505/8, pp. 114–117. Vö. BOROS István, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa: 1850 előtti kéziratok*, Bp., 1989, 170.

³³ Megöszült, s’ elaggott BENYÁK Bernardnak a K. O. szerz. Papijának *Hattyú Éneke a’ Magyar Nyelv’ egyenes Folyását esmértető Verseiben*, Selmecz-Bányán, 1826. OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 147.

³⁴ Ezek: *Veszprém városának nyájas leírása*, közli PERÉNYI József, Veszprém, 1912; KOLEK Zsolt, *Benyák Bernát versei Veszprémről és a Balatonról*, Új Horizont, 3(1997).

³⁵ DUGONICS, i. m., 50–52. A korona köszöntésére és Lipót koronázására Benyák is írt verseket: *Manuscripta Poetica*, 363–369, 341–346. Amikor 1790-ben Schmidegg grófék fényes ünnepséget rendeztek ennek tiszteletére Ladányban, kastélyuk és kertjük minden részét Benyák magyar versei díszítették, a grófkisasszonyok pedig magyar verseket szavaltak: TAKÁTS, *Benyák Bernát*, i. m., 89, 147.

³⁶ OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 175, ff. 51b, 52a.

Rajta Magyar! Szemközt áll a vérszopó ellenség
Kebeledben forrott eddig állorcza alatt a' féreg.³⁷

A „Rajta” vezényszó korabeli használatára jellemző, hogy az osztrák hadseregben, a német vezénylési nyelv mellett is, ezzel indították, biztatták támadásra a magyar katonákat a 18. századi török, majd a napóleoni háborúban.³⁸ Nem véletlen, hogy első változatában Petőfi is így kezdte a *Nemzeti dalt*.

Az epigramma tartalmi része, amely a francia és a belga példára utal, a vers 1789–1790-es keletkezési idejét bizonyítja.

Fontos különbség, hogy a negyedik sor csak Benyáknál hangzik a fent idézett módon, az összes többi kéziratban így szól:

Mely eleven tetemed rusnya gödörbe tegye.³⁹

Ez az epigramma egyébként sok fennmaradt gyűjteményben nem szerepel a vers mellett. Takáts Sándor úgy vélte, hogy a Benyák-kéziratban az előtte álló hosszú vers, a *Magyar Országának Saját Fiai előtt tett Siralma* befejező intése az epigramma, mert a vers így végződik: „Végső szóm intsen.” A kéziratban azonban külön állnak, nincs kötőpont a vers végén. Elképzelhető az is, hogy az epigramma és a „Jer Magyar! Sírj velem” kezdetű vers sem tartozik össze, hiszen önmagukban is megálló költemények. Azonban Benyáknál és több másik kéziratban is egymás után következnek, tartalmilag összetartoznak, ezért, ha különálló műként is, de ugyanakkor íródhattak.⁴⁰

A „Jer Magyar! Sírj velem” kezdetű vers szövege is különbözik számos helyen Benyáknál és a többi versgyűjteményben. Bár kisebb-nagyobb különbségek minden kéziratban vannak, de csak Benyáknál fordulnak elő a következők: 4. versszak 7. sorában: „Fényedet piszkolja” (és nem torkolja); 5. versszak 8. sorában: „Jégre tesz” (és nem tönkre tesz),⁴¹ 6. versszak 2. sorában: Benyák nem ismétli meg újra a „vér” szót, helyette új rímet ad rá: „mér”.

Ahogy az epigrammában lévő különbség, az itt felsoroltak is csak Benyáknál hangzanak el így, minden egyéb változatban ugyanolyanok és különböznek ettől. Ez arra enged következtetni, hogy mikor Benyák bemásolta verseit egy kötetbe, saját kútfőből merített, s nem a közkézen forgó változatokból. Némelyik versgyűjteményben a versszakok első fele kibővített, azaz minden 2. és 4. sor után néhány szavas rím van betoldva.⁴² Ezek azonban a tartalmi mondanivalót csak megismétlik, és miután sok kéziratban

³⁷ *Manuscripta Poetica*, 286–292, 388–389.

³⁸ *Magyarország hadtörténete*, I–II, szerk. BORUS József, Bp., 1985, I, 427.

³⁹ Lásd például: OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 295; Quart. Lat. 720, f. 25a; Quart. Hung. 2910, f. 137. Ez utóbbiban az epigramma a vers után következik, és a kevésbé hatásos „Noszsza” szóval indul.

⁴⁰ *Manuscripta Poetica*, 272–283; TAKÁTS, *Benyák Bernát*, i. m., 147.

⁴¹ A „jeges” hasonlat kedvelt szójárása volt Benyáknak, lásd még például: OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 147, f. 1b: „jégre-is szólítják”; továbbá *Manuscripta Poetica*, 266: „Mindent jégre köll hordani”; *uo.*, 293: „ne lépjen sik jégre”; *uo.*, 428: „A' boldogtalanság kit jégre állított”.

⁴² Ilyen például: OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 2910, f. 137; Fol. Hung. 1212, f. 20.

nincsenek is ilyen hozzátoldások, valószínűleg ezek az eredeti változatban sem szerepeltek, későbbi kiegészítések. Ezért nem találhatóak meg a Benyák-kéziratban sem.

Érdekes tény az is, hogy Benyáknál 7 versszakos a költemény, és így lezárt egésznek tűnik. Az első három versszak a jelen nyomorú helyzetét mutatja be, a hajdani „szép szabad sors” elvesztését. A következő rész ennek az okát mondja ki: a német „fojtja szabadságod”. És bár most „magyarul invitál, diétával kínál”, de ez csak „csaló fény”. Az utolsó két versszak buzdítás. A csúcspont, hogy a nemzet „igaz bérért fárad”, ezért a „Magyarok Istene” is megsegíti majd. Ezt már nem kell fokozni, nem is lehet. Már első olvasásra is feltűnik, hogy azokban a kéziratokban, ahol a költemény 10 vagy 11 versszakos, a nyolcadiktól kezdődően csak a fegyverkezés és a hadba hívás a döntő mondanivaló, s csak ez ismétlődik. Úgy tűnik, a tartalmi egységet tekintve a 7 versszakos költemény az alapváltozat. Ezt a gyanút erősíti meg a vers egyik másolatához fűzött korabeli bejegyzés a 8. versszak előtt: „Következendő versekkel meg hosszabbította egy nemes bandérium, mikor a korona őrzésre Budára fel mene.”⁴³ Ezért olyan „katonásak” ezek a versszakok, és ezért van Benyáknál csak a hét eredeti versszak.

Véleményünk szerint tehát a „Rajta Magyar! Mit akarsz?” kezdetű epigramma és az eredetileg hét versszakos „Jer Magyar! Sírj velem” kezdetű vers egy időben keletkeztek, tartalmukat és mondanivalójukat tekintve azonosak, és ugyanaz a személy volt a szerzőjük. Legvalószínűbb, hogy az 1789. év végén íródtak, nemcsak az egyik másolaton lévő megjegyzés utal erre („Anno 1789. Die 20 Decembris”), de nincs még szó bennük a Szent Koronáról sem.⁴⁴ II. József uralkodása utolsó évének magyarországi hangulatát jól jellemzik, ezért is lettek olyan népszerűek. Azon ritka történelmi pillanatban íródtak, amikor a nemzeti ébredés rövid időre elfeledtette a társadalmi különbségeket. Szerzőjük Benyák Bernát piarista szerzetes volt, aki egész életében tanításával, latin és magyar verseivel, tankönyveivel, nyelvújítási törekvéseivel a nemzeti felemelkedést szolgálta. Talán ezek a költeményei hozzásegítenek, hogy a 19. század e méltatlanul elfeledett előfutárát jobban megismerhessük.

⁴³ OSZK, Kézirattár, Quart. Hung. 175, f. 51b.

⁴⁴ OSZK, Kézirattár, Quart. Lat. 720, f. 25a.